

Osameli starček je zaprl v sebi spev
in odklanja prerokovanje z dlani.
Nenehno vrti glavo.
Osameli starček je zgubil svojo vlogo.
Siv, nedokončan
se smehlja oknu.
Svet se giblje v merah okna.

Prevedel Lojze Krakar

Namesto uvodnika

Nacionalna samobitnost Slovencev in vprašanje slovenskega naroda v večnacionalnem prostoru

Ciril
Zlobec

Sleherna oblika samospraševanja je ujeta med dve skrajnosti, ki pa se utegneta dopolnjevati: na eni strani imamo največjo možno stvarnost, na drugi enako izrazito subjektivnost. Oba vzgiba se napajata v sli po resnici, pogosto po izpovedovanju resnice, hkrati pa prav v tej sli po resnici resnico zamegljuje. Tako je sleherno samospraševanje bliže umetnosti kot objektivni projekciji stanja, pogosto bolj

moraliziranje kot resnično spoznanje. Na ravni avtobiografičnosti je to skoraj pravilo, mnogo drugače ni tudi na ravni kolektivne izkušnje, ko ta še traja, zato se nam zdijo stvari iz preteklosti jasnejše, zanesljivejše, tudi zato, ker se z njimi ukvarjata zvečine stroka in znanost. Pa vendar je za človekovo naravo značilno, da se trudi razumeti predvsem čas, ki ga živi, in sebe v njem, ker mora imeti vsaj iluzijo, da ga razume. V tej želji in potrebi se tudi ne boji tveganja, da bo to naše individualno in skupno življenje prav zaradi prevelike bližine zamegljeno od našega radovednega diha. Zato razmišljanje o sebi ta trenutek, za katerega vemo, da je begoten, je neizogibnost našega življenja, ki je ne moremo obiti. Med takšno samorefleksijo in zgodovino je približno takšna razlika kot med življenjem in njegovo projekcijo, čeprav na koncu zmerom zmaguje zgodovina, kajti sleherna generacija priznava prejšnjim samo tisto in toliko, kolikor se njenim očem zdi preverljivo, pomembno in logično z vidika časa, ko takšno sodbo o preteklosti izreka. Zato tudi zgodovino tolikokrat »popravljamo«. Nekakšen večni prezens preteklega življenja še v največji meri ohranja umetnost, še zlasti literatura, ki je najbolj nedvoumna, ker se pač izraža z besedo.

V življenju naroda, tudi z vidika, po katerem se ravna zgodovina, je zelo malo stvari, ki so pomembne same po sebi, svojo pravo veljavo dobivajo v kontekstu časa in razmer in po tem, koliko jih mogoče v njih razbrati izpolnitev prejšnjih nastavkov razvoja ali prelomnico, ki nujno povzroča njegovo preusmeritev ali je celo izrazit konec ali začetek nečesa drugega, ki postaja zanimiv predmet zgodovinske obravnave.

Ce je vse to vsaj približno res, če je vsaj zame nedvoumno res, koliko razumevanja si lahko obetam s takšnim samospraševanjem o narodovi samobitnosti v trenutku, ki ga tudi sam doživljam najbrž kaotično, čeprav sem vanj potopljen z vsem svojim intelektom in skušam v motnjavi življenja, ki ga živim skupaj in hkrati z drugimi posamezniki istega naroda, ugledati resnico, ki hoče biti vsa moja resnica, v trdnem upanju, da je vsaj kompatibilna z resnicami drugih? Gre za neke vrste paradoks v meni samem: stvar, ki jo doživljam intuitivno, pisateljsko, skušam zapisovati z objektivnostjo, če že ne družbenega analitika, pa vsaj kronista. Preprosto rečeno: razložiti skušam nerazložljivo. Kajti narodna samobitnost, tako kot narodna zavest, je iracionalno stanje, ki ga pojasnjujemo s povsem drugotnimi pojavi. To stanje največkrat samo ugotavljamo. Z večjo ali manjšo zanesljivostjo v posameznih obdobjih, da je tako tudi v resnici.

O slovenski samobitnosti v zadnjem času veliko razpravljamo, občutek imamo, da vemo, za kaj gre. V resnici pa gre za občutek občutka. Morda ni odveč izreči na tem mestu kritično besedo o tej posebni obliki kolektivnega samozavedanja, ki pa ima tudi vse prvine intimne, individualne zavesti. Bolj ko je ta zavest občutena, bolj postajata druga drugi vzrok in posledica. Zato toliko subjektivnega, ki se hoče izraziti racionalno, in intelektualnih spoznanj, ki imajo svojo težo v široki javni zavesti, praviloma v sorazmerju z emocionalno odzivnostjo, ki jo zmorejo zbuditi v slehernem posamezniku ali vsaj v večini njih, kar daje takšni zavesti vtis splošne veljavnosti.

V zmoti smo torej, ko mislimo, da je narodna samobitnost samo stvar kritiške vednosti o realnem stanju celokupne narodove eksistence: narodno samobitnost občutimo bolj kot zavest o etični upravičenosti do lastnega nacionalnega življenja kot pa prepričanje o bolj ali manj popolni ali vsaj maksimalni izvirnosti, inkompatibilni drugačnosti sebe v odnosu do drugih ali v primerjavi z drugimi. Samobitnost ni popolna izvornost v vseh svojih sestavinah, je pa bolj ali manj izvorna kombinacija in posebna funkcija teh sestavin. Zato narodova samobitnost ni nekaj nasploh, ni nekaj samo po sebi, ampak vselej nekaj čisto konkretnega. V našem primeru moramo torej govoriti o *slovenski* samobitnosti in se pri tem že vnaprej zavedati, da je drugačna in da se po svojih notranjih zakonih tudi drugače manifestira kot na primer, če ostanemo v mejah Jugoslavije, hrvaška ali srbska, albanska ali makedonska, muslimanska ali črnogorska, da omenim samo tiste, s katerimi se vsak dan srečujemo. Nerazrešljive vozle v medsebojnih odnosih prav na tem področju le še bolj zapletamo tudi zato, ker specifiko in nezamenljivost posameznih narodnih zavesti posplošujemo na skupen imenovalec. Še več: celo slovenska narodna zavest, občutenje samobitnosti, je v posameznih delih na videz sicer skupnega etničnega prostora različna. Drugačna je v matični domovini, ki je del večinacionalne države, drugačna v zamejstvu, drugačna med izseljenci, med ekonomsko ali politično emigracijo. Pa tudi znotraj same republike Slovenije je razen v trenutkih največjih eksistencialnih stisk bliže notranji razčlenjenosti kot poenotenosti. Še najbolj skupna poteza v vseh delih naroda in v osebnih opredelitvah njegovih pripadnikov

in skupin je skrb za preživetje v najširšem pomenu besede: od iskanja novih in novih oblik ter utemeljevanja in utrjevanja notranjih razlogov za kljubovanje asimilaciji na narodnostno mešanih ozemljih, kjer je slovenski živelj manjšina, do nenehnega političnega in ekonomskega boja matičnega dela naroda v jugoslovanski federaciji, da ne bi zdrknili v odvisnost od drugih narodov, ki so biološko močnejši in vidijo kot eno temeljnih prvin svoje samobitnosti v nadvladi prav te biološke premoči, te svoje nadštevilčnosti. Čeprav se ustava in zakoni, in v svojih dobrih trenutkih tudi politika, prizadevajo za etičnost političnih odnosov in vsega, kar iz politike izvira ali je od nje odvisno, ostaja vendarle kot gibalo vsega tisto iracionalno prabistvo slehernega naroda, ki se giblje od samoobrambe do agresije in je zlasti v kriznih obdobjih komaj še obvladljivo. Dokaz tega so mednacionalni odnosi v Jugoslaviji zadnjih dveh let, ki jih ne zajamemo v celoti, če jih omejimo samo na tako imenovani spor med Srbijo in Slovenijo, ki dobiva vse več potez pravih sovražnosti in postaja vse manj naključen, torej takšen, da bi ga bilo mogoče zgladiti že s samo dobro voljo obeh strani, kot mnogi v svoji lastni stiski že nekaj časa brezuspešno svetujejo in upajo.

Iz tega je mogoče potegniti naslednji sklep: poudarjena ali globoko občutena samobitnost utegne biti tudi razlog za neprijetne politične konfrontacije. S tem seveda nočem trditi, da je jasna nacionalna zavest o sebi nekaj negativnega, nasprotno: mislim, da je nujna, če naj sploh upamo v plodno, enakopravno in demokratično sožitje, ki je danes in bo še bolj jutri neizbežna oblika življenja tako narodov kot posameznikov. Nihče ni več sam sebi zadosten. Gre le za premik v tej zavesti o svoji in svojega naroda samobitnosti, za spoznanje o nujnosti, če že ne čutimo želje in potrebe po tem, da bi odkrili temeljne premise v zavesti o samobitnosti tudi drugih narodov, s katerimi živimo. Želimo ali moramo živeti. Zvečine gre za slednje: za danost, ki je ni mogoče odpraviti. Odpraviti pa je mogoče konflikte, ki jih takšna geografska, zgodovinska ali politična danost povzroča, če seveda premore dovolj zrelosti za to in če takšno zrelost premorejo tudi tisti, s katerimi smo v neposrednem konfliktu ali v odnosih, ki onemogočajo vsaj civilizirano, če že ne bratsko sožitje.

Zavest o lastni nacionalni samobitnosti, ko ni samo stvar filozofov in drugih razmišljevalcev, ampak večinsko, resnično kolektivno razpoloženje kakega naroda, postaja v modernem svetu vse večje medsebojne odvisnosti tudi zelo konkretna zadeva: v dobrem in slabem odvisna od vsega tistega, kar usmerja in določa ali blokira naše življenje. Zato se mi zdi otroška naivnost, če ne že omejenost duha, tudi stališče nekaterih sicer vsega spoštovanja vrednih mož v slovenski kulturi, ki si dopovedujejo, da je vse, kar je v zvezi z zavestjo, tudi z narodno zavestjo, tudi z zavestjo o slovenski samobitnosti, stvar čiste duhovnosti, spontano in avtonomno etično razpoloženje slehernega posameznika, ki pač tako čuti in misli, ker da je to prejel že z materinim mlekom. Slovenska narodna zavest, občutek naše narodne samobitnosti, ki je naša danost in pravica, je že nekaj časa tudi vse bolj pomembna družbena energija, ki se kaže, preizkuša in osmišlja tudi v najbolj »banalnih« vsakdanjih bojih, v gospodarstvu, v politiki, v ideologiji, kolikor je je še ostalo, tudi v kulturni politiki, čeprav jo največkrat vidimo na stranskem tiru, skratka v vsem tistem, kar določa naše življenje.

Pogosto govorimo, kadar steče beseda o slovenski samobitnosti, o naši specifikki, ki da je drugim narodom neznana, kar je seveda največkrat res, zato nas neredko muči dvom, ali morda ne ubiramo napačne poti, ali ni

morda v naši narodni zavesti in v naši predstavi o samobitnosti nekaj nezdravega, bolnega in bolečega, nekakšen naš specifično slovenski sado-mahonizem, ko s svojim nenehnim samospraševanjem mučimo sebe in vznemirjamo druge ter s tem napravljamo svoje in njihovo življenje nezno ali vsaj manj prijetno, kot bi lahko bilo. Zunaj življenjskega konteksta, v abstrahirani obliki, je v tem morda celo nekaj resnice. Vendar samo na abstrahirani ravni teoretičnega razmišljanja, naša eksistencialna resnica je čisto drugačna.

Res je, so narodi, tudi v naši neposredni bližini, ki jim je že sam pojem narodne samobitnosti povsem tuj; če vedo zanj iz poznavanja naših razmer, se jim najbrž zdi pretirano poudarjen in nezanimiv. Sam sem to izkusil na številnih mednarodnih srečanjih. Gre za narode, ki jih vsaj mi imamo za srečnejše, za narode, ki imajo svojo nacionalno državo, zato za takšno zavest nimajo ne pravih razlogov ne prave potrebe. Slovenci sicer imamo svojo republiko, ki je in ni nacionalna država v pravem pomenu besede, zato naša značilna negotovost, ko razmišljamo o sebi kot suverenem narodu. Smo, zato ker živimo skupaj z drugimi, ker smo država v več-nacionalni državi, bolj varni in dovolj suvereni, ali pa nas preveva vtis, da smo v svoji suverenosti okrnjeni in se zato čutimo tudi manj varne prav v smislu svojih ambicij po narodni samobitnosti? Naš občutek o tem niha, pred leti je bil bolj trden kot danes, vendar – ali prav zato? – se pred leti nismo niti približno toliko in tako usodno spraševali o svoji samobitnosti, jo skušali utemeljiti in uveljaviti. Razlogov za današnji nemir in negotovost je veliko. Ostanimo pri najbolj razvidnih:

Dokler je živel Tito in je bila v Jugoslaviji, po ustavi in v praksi, edina realna sila državna partija, so bili tudi mednarodni odnosi bolj stabilni, bili so vodeni, nadzorovani in obvladovani. V času, zdaj že skoraj desetletju, po smrti te središčne osebnosti povojne Jugoslavije se je vse spremenilo: zveza komunistov je vse manj državna partija, prostovoljno ali na osnovi trezne presoje (Slovenija) ali pod pritiskom razmer (v drugih republikah, še najmanj v Srbiji) se vrača v okvire klasične politične stranke, večji vpliv, kjer ga še zmore imeti, realizira prek narodnih čustev. Zato domala vsi konflikti potekajo na ravni mednarodnih odnosov, ki so resnično slabi in postajajo vse slabši. Je to naključje? Najbrž ne.

Tako kot Slovenci se tudi drugi jugoslovanski narodi prestrukturirajo, v nekem smislu celo nanovo konstituirajo, po najkrajši poti skušajo nanovo definirati svoje mesto in vlogo v skupni državi. V tem iskanju si prizadevajo, morda manj izrazito, a nič manj krčevito in usodno kot Slovenci, definirati svojo samobitnost. Ker se tako nastala in še nastajajoča podoba o sebi pogosto uveljavlja *per negationem*, se srečujemo s konflikti, ki so bolj ali manj neizbežni, čeprav, površinsko gledano, nepotrebni, a zato nič manj tragični. Vzemimo spet – kot lakmusov papir – zdaj že evropsko in svetovno znani »spor« med Srbi in Slovenci. Če naj stvari nekoliko poenostavimo, sicer pa so najbolj zapletene resnice v svojem bistvu in izhodiščih skrajno preproste: Srbi evforično dokazujejo – tudi metaforično in mitsko s Kosovim nekoč in danes – da so večinski narod in da je zato njihova politična teža v skupni državi vendarle večja od drugih. V njihovem primeru ima čedalje večjo prednost gola realnost brez kakršnihkoli etičnih ali demokratično dogovornih primesi: gre preprosto za novo osmislitev moči in za radikalno prerazporeditev političnih, ekonomskih in drugih kompetenc, ki iz takšne moči izhajajo. V nasprotju s tem je slovenska samobitnost grajena

predvsem na moralno-etičnih kategorijah o enakopravnosti narodov ne glede na njihovo moč, kar je, v političnem smislu, predvsem socialistična kategorija, celo politična kategorija tistega socializma, ki je zdaj, prav kot družbeni sistem, v popolnem razsulu.

Gre po mojem mnenju za diametralno nasprotno utemeljenost nanovo oblikovane ali šele oblikujoče se samobitnosti Srbov in Slovencev, zato ne sodim med optimiste, ki upajo, da se bo spor zgladil bolj ali manj sam po sebi, zaradi lastne notranje preutrujenosti obeh narodov ali prepričevalne moči dobromislečnih političnih organizacij in posameznikov, ki še verjamejo v možnost tistega, čemur pravimo avnojska Jugoslavija. Mnenja sem celo, da živimo s kaotično predstavo o dejanskem stanju našega skupnega življenja: politična realnost je že zavrgla model skupnega življenja, ki ga še zmerom poskušamo ohranjati. »Zgodovinski spomin« na NOB, revolucijo (kjer ima revolucija še pozitivno konotacijo), na nekdanjo kohezivno moč državne partije (ne glede na to, kakšen emocionalni odnos ima kdo do nje), na Titovo in Kardeljevo osebnost, danes ne živi več v nas kot vse spore poravnavajoča moralna in dejanska avtoriteta, gre za kategorije, ki so vse manj politične, vse bolj so zgodovina, zato jih kaže prepustiti, govorim z vso spoštljivostjo, njihovi usodi. Čas, ki ga zdaj živimo, je nov čas, je neznanka, terja od nas odločitve, ki so tveganje, kot pravi Kučan, vendar tveganje, ki ga moramo sprejeti, če hočemo spet najti svojo pot.

In prav za to gre.

V krizi, ki v zadnjem času pretresa Jugoslavijo, ni središčnega pomena spor med Srbijo in Slovenijo (že spor med Srbi in Albanci je pomembnejši, ker je, vsaj kolikor daleč seže naš današnji pogled, tragično nerešljiv), slovenskosrbski spor je predvsem neizogibna posledica prepadne razpoke med dejanskim stanjem v državi in politično predstavo o njej, ki jo hočemo za vsako ceno ohraniti. V bistvu gre tudi pri nas za krizo socializma, vendar te krize v Jugoslaviji ne gre enačiti s položajem v deželah včerajšnjega realnega socializma, kjer je prišlo do prevratnega spopada med totalitarno oblastjo in demokracijo zahtevajočimi množicami. V Jugoslaviji se je kriza sistema skrila v metaforo mednacionalnih odnosov, ustvarjene so razmere, kot da si stojijo drug proti drugemu narodi. In v določenem smislu je res tako. Ta naježenost narodov drugega proti drugemu je prej kot kaj drugega izraz upanja iz obupa, ko je še možno kriviti drug drugega za lastno stisko, vendar že spoznavamo, da tako ni več mogoče naprej, da to preprosto ni res, da to ni bistvo krize. Politično govorjeno: dejansko življenje je pri posameznih narodih v Jugoslaviji že tako izostrilo razlike, da smo de facto že konfederacija, vsa politična prizadevanja pa tečejo tako, kot da hočemo znova vzpostaviti nekdanjo federacijo, ki so jo, kot že rečeno, utemeljevali in osmišljali državna partija, avtoriteta in avtoritarnost Titove osebnosti in še marsikaj, kar je bilo v preteklosti odločilno, a je zdaj brez povezovalne moči in eksistencialnega smisla. Gre čisto preprosto za nadaljno stopnjo našega iztreznitvenega procesa: priznati dejansko stanje in se po njem ravnati, priznati, da smo po načinu življenja in medsebojnih odnosih že konfederacija in v tem smislu prilagoditi ves naš družbeni sistem. Sedanji negotovi pravici, da si vsak narod sme urejati življenje po svoje, skupno življenje pa sporazumno, je treba dodati še dolžnost, da se vsak narod tako tudi obnaša sam v sebi in v odnosu do drugih. Namreč: ni si mogoče misliti političnega soglasja med sedanjim srbskim nacionalstalinizmom z okrepljenim monopartijskim sistemom in velikim vodjo na čelu ter slovensko več-

strankarsko organiziranostjo, ki ima že za pomlad v programu parlamentarno demokracijo.

Nadaljevanje sedanje poti političnega sprenevedanja bi vodilo v katastrofo. Ta streznitev je tudi slovenski nacionalni interes. Že zaradi tega, ker sodimo med manjšinske narode v federaciji, je nevarno, da se, če bo ta kriza nenehna in rastočega soočanja še trajala, umaknemo in zapredemo v svoje samoobrambne okope, da trošimo v prazno svoje najvitalnejše energije z večnim dokazovanjem predvsem moralne vrednosti svoje samobitnosti, ki se utegne sprepreči, če bi še naprej ostala nerazumljena, v usodno zafrustriranost.

Nobena skrivnost ni, da tudi slovensko zamejstvo, izseljenstvo in emigracija, vsi, ki so tako ali drugače zavezani slovenstvu, živijo v nevarni bližini takšne duhovne, nacionalne in politične frustriranosti, v kateri vlada vse večja ravnodušnost ali pa se v njej rojevajo najbolj nore ideje o »dokončni rešitvi« iz zagate. V tej vsesplošni stiski smo vse preveč preobremenjeni s senco neuspešne politike in ne vidimo svetlobe upanja, ki to senco meče na nas. Slovenci prav v tej krizi najbrž prvikrat stopamo iz romantičnih in sanjskih predstav o sebi kot o nekakšnem božjem ljudstvu, ki da se je etično očiščevalo v trpljenju, ponižanju in zapostavljenosti, da bi mu nekoč in dokončno zasijala svetla zarja vsega dobrega in lepega. Rdeča zarja, smo najpogosteje sanjali in se v tem upanju bojevali. Ždaj se treznimo. V mnogočem smo se že iztreznili, vse bolj razumno tehtamo in merimo svoje realne sposobnosti, svoje možnosti in svojo moč. Smo narod z dovolj notranje energije in volje za lastno življenje v svobodni povezavi z drugimi. Tako znotraj Jugoslavije kot širše. V tej vse bolj osveščeni slovenski energiji in volji lahko najdejo svojo oporo in globlji, če hočete: etični smisel za dostojanstveno nacionalno preživetje in življenje vsi narodovi deli, tudi tisti zunaj matičnega ozemlja. Vsak tak del pa si mora predvsem sam poiskati svoj prostor in svojo vitalno funkcijo v narodovem telesu in odkriti ter sproti utrjevati svoje skupne in osebne razloge zanj. Ti pa niso več stalnica, ki bi jo bilo mogoče posredovati in dedovati kot dogmo iz roda v rod v šolskih klopeh ali na sedežih političnih organizacij: slovenstvo, današnje in jutrišnje slovenstvo je stopilo v odprt prostor in samo v odprtem prostoru se bo poslej lahko potrjevalo in osmišljalo. Pot je nakazana. Vse drugo pa je odvisno od nas. Od vsakogar izmed nas.

To je naša nova samobitnost. Življenje v soglasju z njo ni zmerom lahko. A prav je tako. Samo usoda, ki je neizbežnost, je resnična usoda. Knjiga našega življenja še ni izpisana do kraja, temeljito pa že spreminjamo slog, v katerem se zapisujemo vanjo.

Ljubljana, na dan Božiča 1989

(S pričujočim tekstom je avtor sodeloval na 21. koroških kulturnih dnevih 27. 12. 1989 v Celovcu.)